

Jedná se o text do sborníku konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku, pořádané FF UP v Olomouci

TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ ASPEKTY VÝZKUMU DOMÁCIHO NÁSILÍ V LESBICKÝCH VZTAZÍCH

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH ON DOMESTIC VIOLENCE IN LESBIAN RELATIONSHIPS

Mgr. Alžběta MOŽÍŠOVÁ

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno, Česká republika, mozisova@mail.muni.cz

***Abstrakt:** Výzkum domácího násilí v České republice se dosud omezoval pouze na kontext heterosexuálních vztahů. Dominantní teoretický pohled na domácí násilí vychází z feministické teorie, která pojímá domácí násilí jako problém v kontextu genderové nerovnosti ve společnosti a nerovnováhy moci v heterosexuálních vztazích. Příspěvek se zaměřuje na kritickou reflexi potenciálu i omezení feministické teorie v řešení teoretických a metodologických otázek ve výzkumu domácího násilí. Vychází ze zkušeností z probíhajícího výzkumu násilí v lesbických vztazích v České republice, který v kombinaci kvantitativního a kvalitativního designu zkoumá postoje lesbických, bisexuálních a queer žen k násilí v lesbických vztazích a zkušenosti žen, které zažily domácí násilí v lesbickém vztahu. V první části popisuje teoretický rámec tématu, v němž se zaměřuje na kritiku heteronormativity diskurzu domácího násilí a specifika definice domácího násilí v českém kontextu. Ve druhé části se věnuje metodologickým úskalím a možným řešením ve výzkumu těžko dostupné populace ve vztahu k tabuizovanému a v českém prostředí dosud nezkoumanému tématu.*

***Abstract:** The existing research on domestic violence in the Czech Republic has been limited only to the context of heterosexual relationships. The predominant theoretical perspective on domestic violence follows the feminist approach to domestic violence as a gendered phenomenon in the context of power imbalance and inequality between men and women in heterosexual relationships. Drawing on the preliminary results of a pioneering study of intimate partner violence in lesbian relationships in the Czech Republic which uses a mixed quantitative–qualitative methodology to explore the attitudes of lesbian, bisexual and queer women towards abuse in intimate partnerships, and understand the experience of the survivors of abusive lesbian relationships, this paper critically examines the potential and limitations of the feminist theory in respect to dealing with theoretical and methodological issues in the domestic violence research. The first part describes the theoretical framework of the topic, focusing on the critique of heteronormativity of the domestic violence discourse and the specifics of the definition of domestic violence used in the Czech context. The second part discusses methodological difficulties and possible solutions in the research of a hardly reachable social group and yet unresearched topic in the Czech Republic.*

***Klíčová slova:** lesbické vztahy; domácí násilí; feministická teorie; gender; metodologie*

***Keywords:** lesbian relationships; domestic violence; feminist theory; gender; methodology*

1. Feministický diskurz domácího násilí

Stávající vymezení domácího násilí vychází z feministického diskurzu, který stál u zrodu akademického i společenského zájmu o téma domácího násilí. Jeho základním východiskem je důraz na genderový kontext domácího násilí - vychází z údajů, které ukazují, že ženy jsou častěji oběťmi domácího násilí, což dává do souvislosti s nerovností mezi muži a ženami ve společnosti. V domácím násilí spatřuje odraz nerovných mocenských vztahů a zároveň nástroj jejich udržování (Maynard, Winn 1997). Domácí násilí v tomto pojetí vychází z historicky ukotvené nerovnováhy moci. Feminismus tak prostřednictvím problému domácího násilí poukazuje na strukturální a systémové nerovnosti, které vedou ke znevýhodňování žen jako skupiny. Snaha o pojmenování a řešení problému násilí páchaného na ženách společně s provázáním tématu s kritikou genderových nerovností ve společnosti vedla k vytvoření

teoretických modelů, které popisují násilí v heterosexuálních vztazích v situaci, kdy obětí je žena a útočníkem muž. Jak uvádí Itzin (2000: 360), jedním z hlavních příspěvků feminismu k problému domácího násilí byla „identifikace mužů jako hlavních pachatelů domácího násilí“ a vymezení domácího násilí jako „problému mužského násilí v kontextu sociálních vztahů moci, genderovaného v termínech mužské dominance a ženské podřízenosti.“ Tento způsob nahlížení na domácí násilí však přehlíží partnerské násilí, které tomuto vzorci neodpovídá (násilí páchané ženami a násilí na mužích v heterosexuálních i neheterosexuálních vztazích).

2. Definice domácího násilí v českém kontextu

V českém kontextu se domácí násilí jako téma prosazuje do odborného i veřejného povědomí za poslední dvě desetiletí let (první organizace ROSA funguje od r. 1993), ačkoli první výzkum, týkající se domácího násilí, se uskutečnil až v roce 1999 (viz Vymětalová 2001).

Vymezení domácího násilí se v České republice vyznačuje širokou definicí, která pojímá domácí násilí jako různé typy násilí mezi osobami blízkými a v rámci rodiny, nikoli pouze v rámci partnerského vztahu. Domácí násilí je chápáno v nejširším smyslu jako „jakékoliv jednání, které má za cíl uplatnění moci nebo kontroly nad dospělou osobou, k níž je pachatel v intimním vztahu, způsobující na straně oběti tíseň nebo újmu, přičemž intimním vztahem rozumíme vztah rodinný, partnerský či obdobný“ (Huňková and Voňková 2004, p. 44). V rámci partnerského násilí zdůrazňuje genderovou dimenzi problému a navazuje tak na feministickou tematizaci v kontextu násilí na ženách (i k výzkumu v českém prostředí a charakteristikám diskurzu domácího násilí podrobněji viz Možíšová 2012).

V českém kontextu se přitom definice domácího násilí vyznačuje poměrně kategorickým vymezením znaků, které domácí násilí definují (a které tak konstruují význam pojmu domácí násilí a jeho vymezení). Jedná se o následující znaky:

- 1) Opakování a dlouhodobost
- 2) Eskalace
- 3) Jasně a nezpochybnitelné rozdělení rolí osoby ohrožené a osoby
- 4) Neveřejnost

Pro identifikaci situace jako domácího násilí musí být přitom naplněny všechny čtyři znaky (Bílý kruh bezpečí 2007). Tato definice, která odráží snahu jasně vymežit a pojmenovat domácí násilí a odlišit ho od běžného konfliktu, je aplikována také v legislativní rovině a v pokynech pro policii, která může na základně posouzení dané situace, uplatnit institut vykázaní. Jasně dané vymezení domácího násilí je výsledkem práce neziskových organizací činných v tématu domácího násilí a jejich úsilí o řešení problému na praktické rovině, tj. přijetím takových opatření (legislativních a intervenčních), která pomohou obětem.

Jakkoli je tato snaha velmi důležitá a nesmírně záslužná, na teoretické (i praktické) rovině má své důsledky v přehlížení či nemožnosti uchopení případů, které dané znaky nenaplnují a které jsou z této definice vyčleněny, ačkoli z hlediska pozice oběti (i z hlediska uplatnění aspektů moci a kontroly, které stojí jako základ vymezení domácího násilí) se o násilí jedná.

Tyto znaky vylučují jakoukoli nejednoznačnost či odlišnou dynamiku. Avšak jak může být touto optikou popsána situace násilí, které je třeba život ohrožující, avšak neopakuje se? Nebo násilí, které je dlouhodobé, avšak neeskaluje? A co násilí, ve kterém není možné mluvit o jednoznačné dynamice násilné osoby a bezbranné oběti? Univerzalitu těchto východisek zpochybňují právě výsledky výzkumů domácího násilí v lesbických vztazích.

3. Násilí v lesbických vztazích

Renzetti (1992, p. 119) konstatuje z výsledků svého výzkumu (100 žen, které zažily násilí v lesbickém vztahu), že násilí má tendenci se opakovat a stávat se častějším a závažnějším. To by odpovídalo definičním znakům, jak jsou přítomny i v české definici (opakování a eskalace). Cyklický charakter násilí, v němž se střídají období klidu a násilí však zpochybňuje výzkum Ristock (2002), která poukázala na případy, v nichž tato dynamika neplatila, a násilné incidenty byly nahodilé. Podobně neuniverzální je platnost představy jasné dynamiky moci. Samotné rozdělení moci v lesbických vztazích je méně jasné a jednoznačné - kdo má ve vztahu moc, či kdo je ve vztahu dominantní, je variabilnější, protože není predeterminované a svázané očekávanými danými genderovými rolemi. Přesto je důležité nahlížet násilí optikou konceptu gender. Násilí je totiž, stejně jako individuální a institucionální reakce na ně, genderované (Renzetti 1998). Chování žen je posuzováno v rámci norem mužskosti/ženskosti. Ženy, které používají násilí, jsou vnímány, že se chovají jako muži. V kontextu lesbických vztahů to pak vede k představě, že násilná osoba ve vztahu hraje mužskou roli, a oběť roli ženskou. Genderová očekávání tak mohou přispívat k nejasnostem v rozpoznání toho, kdo je osobou násilnou a

kdo osobou týranou. Asociace násilí s maskulinitou vede k předpokladu, že násilnou osobou je maskulinnější partnerka, zatímco femininní partnerka je obětí. Aplikace této představy na lesbické vztahy však vede k mýtu, že násilí ve vztahu odráží performanci butch-femme identit. Butch a femme dynamika vztahu je tak mylně považována za jednu z příčin násilí v lesbických vztazích (Townley 2001). Ristock a Timbang (2005) to nazývají „heterosexistickým myšlením“ a vymezují se proti určování, kdo je násilný, a kdo ne, na základě očekávaných rolí nebo fyzického vzhledu. Fyzické atributy, které se ve vztahu dvou žen méně liší z hlediska výšky či síly, mohou zase podporovat představu, že násilí v lesbických vztazích je jen neškodnou hádkou, která nemůže být závažná či nebezpečná. Podobnosti ve fyzické konstituci vytvářejí představu vzájemného násilí, což může sloužit jako nebezpečný mýtus, který komplikuje obětem možnost nalezení pomoci a pojmenování násilí ve vlastním vztahu (Giorgio 2002).

Násilí v lesbických vztazích odkrývá také spojitost moci a násilí ve vztahu ke společenskému kontextu. V diskurzu heterosexuálního domácího násilí je mužská moc, plynoucí z genderových nerovností ve společnosti, základem mužské dominance, která je příčinou i důsledkem domácího násilí. Násilí v lesbických vztazích ukazuje na to, že se nejedná o pouhou strategii udržování a získávání moci, ale že vztah moci a násilí je komplexnější (Miller, Green, Causby, White, and Lockhart 2001). Předpoklad, že násilí je zneužitím moci, zpochybňují výzkumy, které poukazují na to, že ženy, které mají vyšší sociální status nebo lepší přístup ke zdrojům moci (díky vzdělání, třídnímu postavení nebo pracovní pozici), nejsou vždy v pozici násilnic, nýbrž v některých případech je tomu přesně naopak. Balsam (2001) poznamenává, že dynamika moci a kontroly může být v domácím násilí obousměrná – žena, která má „privilegovaný status“ (ve smyslu rasy, třídy apod.) může své postavení využívat k uplatnění moci nad svou partnerkou (odkazuje např. na postavení bělošských žen ve vztahu k afroamerickým, které se promítá také do dynamiky moci ve vztahu). Zároveň však v kontextu homofobie, rasismu a vlivu dalších kategorií, které zakládají společenskou hierarchii moci, se může méně privilegovaná žena cítit obětí ve vztahu k okolí a společnosti (homofobní útoky, diskriminace ze strany zaměstnavatelů nebo rodiny), což vede k utváření prostřední intimního vztahu jako prostoru, kde může uplatnit a získat moc a kontrolu nad svým životem a v tomto kontextu podle Balsam (2001: 33) „používání násilí jako strategie může značit odpor proti kulturnímu stereotypu ženy jako oběti.“

Koncept jednosměrného násilí s jasně určenými rolmi vytváří představu bezmocné oběti, která má strach a není schopna se násilí bránit. Realita však nabízí příběhy řady žen, které naopak uplatňují různé způsoby sebeobrany (někdy i s použitím násilí jako reakce na násilí ze strany agresivní osoby). Ve výzkumu Renzetti (1992) se ženy bránily v 78 % případů. Ristock (2002) upozorňuje na případy, které se vymykají definici či modelu domácího násilí (ženy, které používají násilí proti svým partnerkám, avšak zároveň jsou oběťmi násilí; ty, které zažívají násilí, ale nezažívají strach; ty, které jsou oběťmi, ačkoli mají větší sociální privilegia.) Tyto příklady zpochybňují univerzalitu diskurzu domácího násilí a poukazují na omezení stávajícího vymezení domácího násilí, které opomíjí jeho komplexitu - případy, které do modelu nezapadají, jsou vytlačovány, umlčovány či dezinterpretovány – dochází tak k viktimizaci prostřednictvím hegemonního diskurzu domácího násilí, který upevňuje konstrukce „správné oběti“ jako „nevinné a pasivní“ a vylučuje zkušenosti žen, které zažívají násilí, ale nenaplní očekávanou roli oběti. Zkoumání násilí v kontextu různých vztahů tak umožňuje lépe pochopit dynamiku a charakter násilí a redefinovat stávající vysvětlení, která jsou často příliš úzce zaměřena a jsou ve svých důsledcích vylučující.

Pouhá aplikace heterosexuálních modelů na násilí v lesbických vztazích zastírá diverzitu jak lesbických, tak heterosexuálních vztahů a neumožňuje postihnout specifika násilí v neheterosexuálních vztazích, především kontext heteronormativity a homofobie. Ten posiluje izolaci obětí domácího násilí, protože ztěžuje jejich přístup k adekvátní pomoci. Rohrbaugh (2006) popisuje neexistenci míst, kam se mohou oběti obrátit o pomoc – systém sociální péče o oběti je nastaven na násilí v heterosexuálních vztazích, stejně jako policie a soudy. Homofobie se promítá také do samotné podoby domácího násilí - např. hrozba odhalení sexuální orientace partnerky, v jehož důsledku může dojít ke ztrátě práce, přátel, rodiny... se stává další z forem násilí, specifickou pro neheterosexuální vztahy. Mnoho obětí také nemluví o násilí, které zažívají, protože cítí tlak na udržení obrazu „perfektního“ vztahu, kterým bojují proti stigma homosexuality (Rohrbaugh 2006). Jak shrnuje Balsam (2001, p. 25): „Kontext společenské homofobie a sexismu vytváří unikátní dynamiku, problémy a překážky změny.“ Tyto skutečnosti je nutné reflektovat i na výzkumné rovině.

4. Možnosti a limity výzkumu domácího násilí v lesbických vztazích

Hned v úvodu se otevírá otázka, do jaké míry je vhodné užívání termínu domácí násilí při zkoumání násilí, které se odehrává v rámci partnerského vztahu. V zahraniční literatuře se tento výraz stále častěji nahrazuje pojmem „intimate partner violence“, což jasně vymezuje oblast výzkumného zájmu. Navíc v kontextu české definice, která se široce aplikuje na násilí mezi různými členy rodiny, může být domácí násilí jako pojem zavádějící. Na druhé straně je v českém prostředí pojmem zaužívaným, který tak pomáhá zachování kontinuity se stávajícím výzkumem násilí v heterosexuálních vztazích. Zároveň je to pojem rozšířený nejen akademicky, ale i mediálně a díky tomu je srozumitelný v běžném společenském povědomí, což je klíčové pro porozumění s participujícími v rámci výzkumu.

Již tento úvodní problematický aspekt však poukazuje na další limity, které jsou přítomné na samotné úrovni používaného jazyka. Je třeba dekonstruovat esencialistický přístup ve vztahu ke kategoriím "žena" či "lesba", s nimiž se pracuje jako s homogenními kategoriemi, bez ohledu na jejich vnitřní diferenciaci, kterou vytváří průnik kategorií sexuality a genderu s dalšími kategoriemi, jako např. etnicita či třída. Nehledě na marginalizaci bisexuálních žen a transgender osob, které jsou z binárního genderového a sexuálního pojetí vytlačovány. Ristock a Timbang (2005, p. 3-4) upozorňují, že někteří lidé uvažují svůj gender mimo binární systém, proto je potřeba najít adekvátní jazyk k popisu domácího násilí, což je obtížné, vzhledem k dominantním kulturním předpokladům, které jsou v jazyce zakořeněny. Jazyk domácího násilí (spojený s termíny „týrání žen“ „zneužívání žen“ „násilník a oběť“) vylučuje lesby a gaye z diskurzu domácího násilí a přispívá jejich viktimizaci prostřednictvím posilování mlčení o násilí (Giorgio 2002, p. 1255).

Z hlediska adekvátního uchopení tématu je proto důležité reflektovat potenciálně exkludující jazyk, jak na teoretické úrovni, tak na úrovni metodologické, tj. v tvorbě a realizaci samotného výzkumu, např. při formulaci otázek, užívaných v dotazníkovém šetření. Otázka na pohlaví, která nabízí jako možné odpovědi „muž“ nebo „žena“, stejně jako tázání se na sexuální orientaci s možnostmi odpovědi „heterosexuální“ nebo „homosexuální“ je ve výzkumu LGBT populace, v níž se vyskytuje širší genderových a sexuálních identit, naprosto nedostačující. V tomto ohledu je třeba formulovat otázky tak, aby respondentům umožnily vyjádřit svou vlastní identitu a identifikaci a neexkludovaly je předem.

Hledání vhodných výzkumných nástrojů pak naráží na skutečnost, že neexistuje standardizovaný způsob měření domácího násilí, tedy ne takový, který by se nepotýkal se závažnými nedostatky. Definice domácího násilí se vyznačuje nejednoznačností a při pohledu na různé výzkumy vidíme velmi odlišná vymezení samotného pojmu násilí. Např. mnohokrát replikovaná škála Conflict Tactics Scale (od svého vytvoření v roce 1979 byla použita ve více než 600 výzkumech domácího násilí - viz Straus 2007) byla podrobena kritice, že nedokáže zachytit dlouhotrvající systematické týrání, vymezuje příliš úzký okruh forem násilí a nedokáže zmapovat jeho příčiny a důsledky (Kimmel 2002).

Výtky, které kritizují ignorování kontextu a příliš omezený či povrchní popis, lze však obecně vztáhnout na kvantitativní výzkum domácího násilí. A jak tvrdí Brush (2005, p. 871), výzkumníci tak stojí před dilematem, zda používat stávající nástroje za cenu toho, že dojde ke zkrácení a reprodukci stávajících kontroverzí, nebo zda rezignovat na měření prevalence a postavit se k výzkumu domácího násilí s užitím jiných nástrojů.

Ve výzkumu těžko dostupných populací, jakou tvoří právě např. ženy, které zažily násilí v lesbickém vztahu, představují izolovanost a jistá uzavřenost účastnic výzvu pro realizaci výzkumu, ať už kvantitativního či kvalitativního. V kvantitativním výzkumu se jako nejsnadnější způsob oslovení respondentů jeví možnost užití internetového dotazování, které s sebou však nevyhnutelně nese zešikmení vzorku z hlediska základních demografických charakteristik – např. zastoupení věkových skupin (směrem k mladším respondentům). Na druhou stranu však nabízí možnost oslovit poměrně širokou skupinu cílové populace a svým charakterem zaručuje také anonymitu, která ve výzkumu marginalizovaných skupin může být pro rozhodnutí respondentů zapojit se do výzkumu klíčová. Kvantitativní výzkum v rámci LGBT komunity však naráží na základní metodologické limity, a sice že neznáme základní populaci a její charakteristiky, tudíž jen stěží lze nabídnout reprezentativní výsledky, které by bylo možné vztáhnout na celou populaci, která je neznámá.

Výše popsané limity kvantitativního výzkumu lze velmi hodně vyvážit a překonat kvalitativními metodami, avšak realizace kvalitativního výzkumu v tématu domácího násilí, navíc zaměřeného na marginalizovanou skupinu neheterosexuálních žen, s sebou nese několik úskalí, především z hlediska možnosti oslovování a získávání účastnic. Ve svém výzkumu jsem jako nástroj pro oslovování zvolila výzkumný dotazník, který ponechává prostor pro kontakt osobám, které předběžně vyjádří zájem se do další (kvalitativní) části výzkumu zapojit. Toto řešení se ukazuje jako poměrně funkční – jednak prostřednictvím dotazníku ženy uvádějí své základní demografické charakteristiky, postoj a zkušenosti, což umožňuje lepší přípravu na samotný rozhovor (na co se v otázkách zaměřit, jaké charakteristiky mělo násilí apod.). Na druhou stranu je však velmi obtížné samotné vyjednávání uskutečnění rozhovoru. Jednosměrná komunikace ze strany výzkumnice, která představuje citlivý výzkum dosud anonymním ženám je provázena nedůvěrou, nejistotou a také strachem mluvit o zkušenosti

násilí. Jak upozorňuje Giorgio (2002), mlčení je konstitutivním aspektem definičního jazyka, který vytvářejí lesby kolem zkušenosti násilí. Mlčení a neviditelnost jsou určující pro zkušenost násilí v lesbických vztazích, což činí výzkum tohoto problému velmi obtížným.

Ve výzkumu, který se zabývá málo (či vůbec ne) popsaným tématem, je tak třeba hledat nové cesty. V tomto ohledu se pro výzkum násilí v lesbických vztazích jeví jako vhodná kombinace kvantitativního a kvalitativního výzkumu, která může přinést zajímavé výsledky nejen z hlediska zachycení postojů k násilí ve vztazích jako tématu a fenoménu, ale také pro pochopení dynamiky násilí. Kvantitativní přístup umožňuje lepší navázání kontaktu s cílovou populací; kvalitativní přístup pak umožňuje zachytit konkrétní specifika zkoumaného problému, které by jinak nebylo možné odhalit.

5. Závěr

Feministická teorie naráží v tématu násilí v neheterosexuálních vztazích na limity kategorie genderu a teorie genderové nerovnosti jako základu domácího násilí. Tyto limity teorie domácího násilí by však neměly sloužit jako argument pro zpochybnění teoretických východisek i výsledků výzkumů domácího násilí, které poukazují na výraznou nerovnováhu z hlediska podílu žen, ani významu genderu při teoretické reflexi domácího násilí. Oprávněná kritika implicitní heteronormativity naopak odkrývá nové možnosti k promýšlení stávajících konceptů a hledání nových teoretických i výzkumných nástrojů k reflexi sociální reality.

Výzkum domácího násilí v lesbických vztazích, i přes všechna metodologická omezení, může poukázat nejen na dosud přehlížený problém a tabuizované téma, ale také pomoci pochopit dynamiku domácího násilí obecně a limity stávajících konceptů a teoretických modelů, které se uplatňují v praktické sféře pomoci obětem, která se dosud zaměřuje na heterosexuální vztahy a na neheterosexuální vztahy neumí adekvátně reagovat. Skrývá v sobě nejen emancipační potenciál pro dosud mlčící a přehlížené osoby, jejichž hlas nechává zaznít, ale také prostor pro teoretickou reflexi souvisejících konceptů, které leží v základech tématu – a to genderu a sexuality a jejich společného působení a vymezení. Problém, který zdánlivě zpochybňuje relevanci genderu jako konceptu použitelného ve výzkumu domácího násilí, naopak odkrývá nové souvislosti a umožňuje reflexi propojení konceptů genderu a sexuality.

Přehled použité literatury

- Bílý kruh bezpečí, o.s. (2007). *Domácí násilí*. Dostupné na internetu: <http://www.domacinasili.cz/domaci-nasili/>
- Brush, L.D. (2005). Philosophical and political issues in research on women's violence and aggression. *Sex Roles*, 52(11/12), 867–873.
- Giorgio, Grace. (2002) Speaking Silence: Definitional Dialogues in Abusive Lesbian Relationships. *Violence Against Women* 8(10), 1233-1259.
- Huňková, M. & Voňková, J. (2004). *Domácí násilí v ČR z pohledu práva*. Praha: Justiční akademie ČR.
- Itzin, C. (2000). Gendering domestic violence: the influence of feminism on policy and practice. In Hanmer, J., Itzin, C. (Eds.) *Home truths about domestic violence: feminist influences on policy and practice: a reader*. (pp. 356-380) London: Routledge.
- Kimmel, M.S. (2002). „Gender Symmetry“ in Domestic Violence: A Substantive and Methodological Research Review.“ *Violence Against Women* 8(11), 1332-1363.
- Maynard, M. & Winn, J. (1997). Women, violence and male power. In V. Robinson, D. Richardson. (Eds.), *Introducing women's studies: feminist theory and practice*. (1st ed). (pp. 175-197). New York: New York University Press.
- Miller, D.H., Green, K., Causby, V., White, B.W., & Lockhart, L.L. (2001). Domestic Violence in Lesbian Relationships. *Women & Therapy* 23(3), 107-127.
- Možíšová, A. (2012). *Gender a sexualita v diskurzích domácího násilí*. (Diplomová práce, Masarykova univerzita 2012).

Renzetti, C.M. (1998). Violence and Abuse in Lesbian Relationships: Theoretical Perspectives and Empirical Issues. In R. K. Bergen (Ed.), *Issues in Intimate Violence* (pp.117-127). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Renzetti, C.M. (1992). *Violent Betrayal: Partner Abuse in Lesbian Relationships*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications,

Ristock, J. L. (2002). *No more secrets: Violence in lesbian relationships*. New York: Routledge.

Ristock, J. & Timbang, N. (2005). Relationship Violence in Lesbian/Gay/Bisexual/Transgender/Queer [LGBTQ] Communities: Moving Beyond a Gender-Based Framework. Violence Against Women Online Resources. Retrieved from <http://www.mincava.umn.edu/documents/lgbtqviolence/lgbtqviolence.pdf>

Rohrbaugh, J.B. (2006). Domestic Violence in Same-gender Relationships. *Family Court Review* 44(2), 287–299.

Straus, Murray A. 2007. Conflict Tactics Scales. In N.A. Jackson (Ed.). *Encyclopedia of Domestic Violence*. (pp. 190-197). New York, London: Routledge.

Townley, Kerry. 2001. *Domestic Violence within Lesbian Relationships*. (MSc Criminology and Criminal Justice, Loughborough University 2001). Stažené z the Broken Rainbow Website: http://lgbt-dv.org/html/lesbian_dissertation.pdf

Vymětalová, S. (2001). Domáci násilí: přirozený jev? *Sociologický časopis* 37(1), 103-121.